

Jaakko Gummerus

Esitelmä Gummerus-Pihkala -suvun sukukokouksessa Turussa 26.8.2023

Teologian tohtori, dosentti Matti Ijäs

Kuka oli Jaakko Gummerus?

Jaakko Gummeruksen kuolemasta (1870-1933) tulee marraskuussa kuluneeksi 90 vuotta. Englantilaiset ja pohjoismaiset piispat ja professorit julkaisivat tuolloin hänestä muistokirjoituksia. Gummerus oli arvostettu ja tunnettu kirkonjohtaja ja tiedemies. Hän oli aikanaan kansainvälisesti tunnetuin suomalainen teologi ja hänen tutkimuksillaan ja toiminnallaan oli laaja-alainen ja monipuolinen vaikutus Suomen evankelis-luterilaiseen kirkkoon, suomalaiseen teologiaan ja laajemmin yhteiskuntaan.

Gummerus oli Keisarillisen Aleksanterin yliopiston/Helsingin yliopiston kirkkohistorian professori 1900-1920, Porvoon piispa 1920-1923 ja Tampereen piispa 1923-1933.

Esitelmäni perustuu vuonna 1993 julkaisemaani kirkkohistorian väitöskirjaan Jaakko Gummerus kirkkohistoriantutkijana, joka ilmestyi Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran Toimituksia -sarjassa

Perhe- ja sukutausta

Gummeruksen tutkijanuran henkisenä kasvualustana oli laaja suku, jonka jäseniä toimi kirkossa, kulttuurielämässä ja politiikassa. Isoisä oli Säämingin ja isä Pihtiputaan kirkkoherra. Kymmenestä sisaruksesta nuorin oli tunnettu urheiluvaikuttaja Lauri (Tahko) Pihkala. Pihtiputaan pappilassa vietetyt lapsuus- ja nuoruusvuodet antoivat kokemuksia alueen kirkollisesta kansanelämästä ja uskonnollisista liikkeistä, erityisesti herännäisyydestä.

Opinnot ja toimittajan työ Jyväskylässä

Yliopisto-opinnot Helsingissä alkoivat yleisen historian, kirjallisuuden ja klassisten kielten opiskelulla. Opiskeluvuosina 1880-luvulla yliopistomaailmaa kuohutti perinteisen kristillisen idealistisen maailmankuvan ja luonnontieteisiin perustuvan evolutionistisen maailmankuvan välinen ristiriita. Sivistyneistön aatteellinen irtautumista perinteisestä maailmankuvasta ja kirkosta on kuvattu erityisesti Mikko Juvan tutkimuksissa.

Gummerus toimi nuorena miehenä runsaan vuoden lehti- ja kirjakustannusalalla setänsä K.J. Gummeruksen palveluksessa Jyväskylässä. Tuolloin hän kohtasi myös Jyväskylän kaupunginviskaalin tyttären Sigrid (Siiri) Sandelinin, jonka kanssa hän avioitui 1896. Pariskunta adoptoi v. 1906 Maija-nimisen tyttären. Jyväskylän-vuosina Gummerus omaksui kansanvalistajan roolin, joka säilyi vuosikymmenten ajan yliopisto- ja kirkollisen uran aikana.

Teologisen tiedekunnan resurssit olivat 1890-luvun alussa rajalliset. Gummeruksen mielestä kirkkohistorian professori Herman Råbergh oli asiantunteva, mutta ei osoittanut kriittistä analyysia ja kiinteää otetta historiallisiin kysymyksiin. Gummerus solmikin yhteyksiä historiantutkijoihin (J.R. Danielson-Kalmari, E.G. Palmén, Gunnar Suolahti). Tieteelliseen tutkimukseen suuntautuneiden nuorten teologien ryhmä Teologinen lauantaiseuranta antoi mahdollisuuden tutustua uusiin

teologisiin vaikutteisiin ja ulkomaiseen tutkimuskirjallisuuteen, esim. kriittiseen raamatuntutkimukseen. Seuran kokoontumisissa pohdittiin uskon ja tiedon, perinteisen kristinuskon käsityksen ja modernin luonnontieteellisen maailmankuvan suhdetta. Nämä eivät nuorten teologien mielestä olleet sovittamattomassa ristiriidassa keskenään. Gummerus tutustui nuorena varsin radikaaliinkin kirjallisuuteen, mm. Viktor Rydbergin ja Leo Tolstoin tuotantoon.

Gummerus teki 1890-luvun alussa opintomatkan Saksaan ja opiskeli lukuvuoden Leipzigissa ja Hallessa. Saksassa hän sai tutkijakoulutuksen osallistuessaan seminaariopetukseen ja innostui erityisesti keskiajan tutkimuksesta. Hän sai vaikutteita kristinuskon eettistä vaikutusta painottavalta Albrecht Ritschlin koulukunnalta. Kirkkohistorian professorin virka Helsingissä oli pitkään avoimena, kun sen haltija Herman Råbergh siirtyi piispaksi. Gummerus tähtäsi jo 23-vuotiaasta alkaen tähän professorin virkaan.

Kirkkohistorian professori

Saksankielinen lisensiaatin (tohtorin) väitöskirja vuodelta 1900 käsitteli keskiaikaista rippikäytäntöä Ruotsissa. Gummerus keräsi lähteitä Upsalan ja Tukholman arkitoissa. Hän analysoi Ruotsin kirkkoa koskevaa keskiaikaista lainsäädäntöä ja rippikirjallisuutta ja vertasi sitä muissa Euroopan maissa vallinneeseen rippikäytäntöön. Keskeinen tutkimustulos oli, että Ruotsissa säilyi pitempään kuin Keski-Euroopassa julkinen kirkkorangaistus.

Vuonna 1900 ilmestyi myös toinen saksankielinen väitöskirja, jonka tavoitteena oli osoittaa pätevyys kirkkohistorian professorin virkaan. Tämä tutkimus käsitteli areiolaisen kiistan yhtä puolta. Areiolainen kiista 300-luvulla koski Jumalan ja Kristuksen suhdetta ja oppihistorioitsijat tutkivat tuohon aikaan tätä kiistaa aktiivisesti.

Gummerus kykeni tutkimuksillaan saavuttamaan kansainvälistä huomiota ja tunnustusta ja hänen kirjaansa viitattiin vielä 1900-luvun loppupuolen tutkimuksessa. Gummerus kunnostautui tutkimuksellaan antiikin kirkkoisien (patristiikan) tutkijana. Tähän alueeseen perehtyneitä tutkijoita on Suomessa yhä varsin vähän.

Professorikauden alkupuolelle ajoittui vuoden 1905 suurlakko, joka oli Gummeruksen sukupolvelle käännteentekevä kokemus, joka heijastui seuraaviin vuosikymmeniin. ”Suurlakkosukupolvi” on mm. Vesa Vareksen käyttämä termi. Gummerus oli poliittiselta kannaltaan nuorsuomalainen.

Opettaja

Gummerus nosti merkittävästi kirkkohistorian tasoa teologisen tiedekunnan oppiaineena. Keskeisten luentosarjojen teemat toistuivat säännöllisesti ja Gummerus opetti tutkimusmetodia sekä järjesti seminaariharjoituksia. Nämä olivat tuolloin uusia käytäntöjä. Hän sisällytti tutkintovaatimukseen uusia, pääosin ulkomaisia tutkimuksia. Kirkkohistoria oli Gummeruksen mielestä hyödyllistä myös käytännön papin työssä ja hän pyrki innostamaan pappeja tekemään kirkollista kotimaan- ja kotiseudun historian tutkimusta.

Gummerus suositteli opiskelijoille ulkomailla opiskelua ja vaati väitöskirjoilta varsin korkeaa tieteellistä tasoa. Hänen professorikaudellaan hyväksyttiin kirkkohistorian alalta kuusi väitöskirjaa ja yhdeksällä myöhemmin ilmestyneellä oli yhteys hänen antamaansa koulutukseen. Oppiaineella oli kaksi dosenttia, joista toisesta, Martti Ruuthista tuli Gummeruksen seuraaja.

Kirkkohistoria oli Gummerukselle teologinen, tiede, jolla oli sama metodi kuin historiantutkimuksella, mutta erilainen kohde. Tutkimuksen oli perustuttava lähdemateriaaliin, jota arvioitava ja analysoitava vaihe vaiheelta. Historia ei kuitenkaan luonnon tieteiden tavoin eksaktia. Kirkkohistorian tutkijan tuli osata eläytyä historian henkilöiden kokemusmaailmaan. Uskonnollinen vakaumus ei ollut este kriittiselle tutkimukselle. Tutkijan velvollisuus oli pyrkiä puolueettomuuteen ja rehellisyyteen.

Tutkija ja tiedeyhteysien luoja

Professorina ja vielä piispanakin Gummeruksen keskeisin tutkimusaihe oli Mikael Agricolan elämäntytön ja tekstien tutkimus. Vuonna 1908 hän julkaisi Agricolan elämäkerran, joka sisälsi tutkimusosan ohella katkelmia tämän teoksista. Hän teki Saksaan arkistotutkimusmatkoja selvittääkseen Agricolan rukouskirjassaan käyttämiä lähteitä.

Agricola-tutkimus palveli paitsi historian myös kirjallisuuden ja kielitieteen tutkimusta. Hän esitti löytämänsä lähteet ja Agricolan tekstit rinnakkain, mikä on hyödyttänyt myöhempää tutkimusta. Postuumina ilmestynyt *Mikael Agricolan rukouskirja ja sen lähteet* on Gummeruksen pääteoksia.

Pääteosten lisäksi Gummerus kirjoitti lukuisia suppeampia tutkimuksia ja artikkeleita. Yksi merkittävimmistä käsitteli skotlantilaisen raamattuseuramiehen John Patersonin toimintaa Suomessa 1800-luvulla. Gummerus kirjoitti suomalaisiin aikakauskirjoihin aktiivisesti katsauksia eri Euroopan maiden kirkollisesta tilanteesta ja teologisesta tutkimuksesta ja yhteispohjoismaiseen teologiseen hakuteokseen. Matkat Eurooppaan ulottuivat Pohjoismaiden lisäksi Englantiin, Hollantiin, Belgiaan, Saksaan, Itävaltaan, Ranskaan ja Italiaan. Professorivuosinaan hän kuvasi Englannin kirkot yhteiskunnallisesti edistyksellisinä ja kiinnitti huomiota siihen, että Englannissa työväenliike ei ollut kirkonvastainen.

Erityisen tiiviisti Gummerus oli yhteydessä Lundin yliopiston kirkkohistorian professori Hjalmar Holmquistin kanssa. Professorit pyrkivät vuosikymmenten ajan kehittämään Suomen ja Ruotsin kirkkohistoriantutkimuksen yhteyksiä. He kävivät yhdessä keskustelua tutkimusyhteistyön tiivistämisestä erityisesti maiden kirkkohistoriallisten seurojen julkaisutoiminnan avulla. He pyrkivät lisäksi saamaan skandinaavista tutkimusta julkaistuksi muualla Euroopassa. Professorit tekivät myös vierailuja toistensa luo. Heidän vierailujensa yhteydessä pitämät kirkkohistorialliset esitykset toimivat keskustelunavauksina Ruotsin ja Suomen yhteisestä kirkkohistoriasta.

Ruotsalaisten, mm. kirkkohistorioitsija Emanuel Linderholmin tavoin Gummerus korosti Ruotsin valtakunnan elintärkeää historiallista roolia evankelisen uskon puolustajana varhaismodernin ajan Euroopassa 1600-luvulla.

Yliopiston opettajat etsivät toisen sortokauden aikana aktiivisesti yhteyksiä Saksaan, kun venäläistämispolitiikka ulottui yliopiston toimintaan. Ulkomailta Suomeen kutsuttuihin luennoitsijoihin kuului Berliinin yliopiston professori Adolf von Harnack, jonka Helsingin-vierailu 1911, jota Gummerus isännöi. Toinen saksalainen professori Reinhold Seeberg vieraili Suomessa vähän myöhemmin.

Sodan jälkeen alkanut niin sanottu Luther-renessanssi ja kiinnostus Lutherin teologiaa kohtaan lisäsivät osaltaan Gummeruksen kiinnostusta luterilaisten kirkkojen yhteistä perintöä kohtaan.

Kulttuuriprotestantti

Kulttuuriprotestantismilla tarkoitetaan arvomaailmaa, joka oli ominainen saksalaiselle sivistyneistölle ennen ensimmäistä maailmansotaa eli Saksan keisarikunnan aikana. Siihen liittyi usko edistykseen (edistysoptimismi) ja eurooppalaiseen kulttuuriin. Gummerus halusi liittää kirkon historian laajempiin kulttuuri-, aate ja sivistyshistoriallisiin yhteyksiin. Hän piti alkuperäistä kristinuskoa epäopillisena (epädogmaattisena) ja korosti sitä, että Jeesuksen ja hänen seuraajiensa eettinen esikuva oli muuttanut maailmanhistoriaa. Reformaatio puolestaan oli kristinuskon yksinkertaisen ytimen ympärille kertyneen kuoren murtamista palauttamalla alkuperäinen, kristinuskon yksinkertainen sanoma.

Kulttuuriprotestantismia edustaneen opettajansa, berliiniläisen professori Adolf von Harnackin tavoin Gummerus esitti kristinuskon ylivoimaisena muihin uskontoihin nähden, eräänlaisena uskonnon korkeimpana muotona. Hänen mielestään tämä voitiin todentaa historiantutkimuksen menetelmin. Tässä mielessä Gummerus oli aikakautensa edustaja, jolla ei ollut juuri kontaktia Euroopan ulkopuolisiin kulttuureihin.

Yksi keskeinen korostus Gummeruksen teksteissä ja toiminnassa oli protestanttisten kirkkojen yhteenkuuluvuus. Hän pyrki luomaan yhteyksiä niin Ranskan reformoituihin kuin Englannin anglikaaneihinkin.

Katolisen kirkon etiikka oli Gummeruksen mielestä riippuvaista auktoriteeteista, kun taas protestantit saivat yksilöllisesti ja itsenäisesti arvioida eettisiä kysymyksiä. Hän piti katolista kirkkoa kehittymättömämpänä kristinuskon muotona ja heikompana kulttuurivoimana kuin protestanttisuutta. Kommentit katolisesta kirkosta kirjeissä Rooman vierailulta olivat varsin negatiivisia.

Toisaalta Gummerus pelkäsi katolisen kirkon aseman vahvistumista Euroopassa. Suomen itsenäistymisen jälkeen valmisteltuun uskonnonvapauslakiin Gummerus suhtautui myönteisesti, mutta oli huolestunut katolisen kirkon toiminnan laajenemisesta Pohjoismaihin. Gummeruksen asenteita katolista kirkkoa kohtaan selittää myös 1920-luvun puolivälissä lisääntynyt katolisuuden vastainen ilmapiiri, jota vauhditti katolisen kardinaalin vierailu Pohjoismaihin.

Ekumeenikko

Lainaus vuodelta 1905 (Jaakko Gummeruksen kirjeestä Martti Ruuthille 30.5.1905)

”Kirkko, joka ei etsi henkistä yhteyttä kristikunnan muiden osien kanssa, kärsii sellaisesta eristäytymisestä ja on vaarassa jähmettyä ja kuoleutua. Meidän tarvitsee pitää ikkunat auki ulos kristilliseen maailmaan ja pitää ne auki useammalle taholle yhtäikaa. Erittäinkin pienelle kansalle on yksipuolinen vasallisuhte johonkin suurkansaansa vahingollinen”.

Samana vuonna Gummerus julkaisi artikkelin Englannin kirkollisista oloista. Anglikaaninen kirkko oli hänen mielestään antanut kulttuurielämälle enemmän vapautta kuin Keski-Euroopan kirkot. Gummerus tunnisti brittiläisen ja eurooppalaisen siirtomaapolitiikan nurjat puolet, mutta näki kulttuuri-imperialismin osittain oikeutettuna kristinuskon edustaman sivistyksen levittämiseksi.

Gummerus piti kirjeitse ja matkustamalla yhteyttä erityisesti pohjoismaisiin ja saksalaisiin kollegoihinsa. Hän vaali näitä yhteyksiä paitsi tieteellisistä myös kansallisista syistä. Erityisesti maailmansodan vuosina ja itsenäisyyden ajan alussa Suomi tarvitsi kansainvälistä tukea. Tällaista tukea haettiin myös tiedemiehiltä ja kirkollisilta vaikuttajilta.

Sisällissodan jälkeen Gummerus vaali suhteita saksalaisiin esimerkiksi luennoimalla Suomessa oleville saksalaissotilaille Suomen kirkosta. Saksan tappio 1. maailmansodassa kuitenkin romutti Gummeruksen ja muiden saksalaismielisten suomalaisten toiveet Suomea ja Saksaa yhdistävästä monarkiasta.

Kun yhteys Saksaan menetti sodan jälkeen painoarvoaan, Gummerus suuntasi huomionsa Pohjoismaiden luterilaisiin kirkkoihin. Kansallinen tehtävä saattoi olla joissakin tilanteissa yhteinen useille samantyyppisille kansoille. Suomea ja muita Pohjoismaita yhdisti nimenomaan luterilainen kirkko. Myös Ruotsin ja Suomen kirkkojen suhteissa oli jännitteitä 1920-luvun alussa Ahvenanmaan-kysymyksen vuoksi.

Piispana Gummeruksesta tuli luterilaisen kirkon hierarkiassa ulkosuhteiden keulakuva. Iäkäs arkkipiispa Gustaf Johansson vieroksui ja suorastaan vastusti kirkkojenvälistä ja ekumeenista toimintaa. Tämä aiheutti myös jännitteitä Gummeruksen ja Johanssonin välillä.

Gummerus osallistui v. 1925 Tukholmassa järjestettyyn ekumeeniseen Life and Work -kokoukseen arkkipiispan vastustuksesta huolimatta. Pitämässään alustuksessa Gummerus pohti, missä tilanteissa kirkon tuli olla valtiolle uskollinen ja milloin kritisoida yhteiskunnallisia oloja ja päättäjien toimintaa. Hänestä tuli 1920-luvulla kirkon uudistusmielisen siiven johtohahmo. Suomalaiset alkoivat aiempaa enemmän osallistua kansainväliseen keskusteluun kristittyjen ja kirkkojen yhteydestä.

Gummerus edusti korostetun luterilaista, mutta samalla ekumeenisesti avointa linjaa, joka sai Suomessa vähitellen jalansijaa. Kun Lauri Ingmanista tuli arkkipiispa 1930, Gummerus jatkoi ulkomaansuhteiden hoitamista.

Piispa

Väitöskirjani ei suoranaisesti käsittele Gummeruksen roolia piispana. Tällainen tutkimus siis vielä puuttuu. Tosin esimerkiksi Gummeruksen rooli ekumeenisten suhteiden hoitajana on laajasti selvitetty Aila Lauhan tutkimuksissa.

Gummerus toimi piispana 1920-1933, kolme vuotta Porvoossa ja kymmenen vuotta Tampereella. Vuonna 1923 hiippakunnan keskus siirrettiin Tampereelle ja Porvooseen perustettiin ruotsinkielinen hiippakunta (Borgå stift). Gummeruksen mielestä hiippakunnan keskus olisi tullut siirtää Helsinkiin, missä olisi ollut mahdollista ylläpitää kontakteja kulttuurielämään ja kristillisiin yhdistyksiin. Tampereellakin oli tosin suurena kaupunkina edellytykset hiippakunnan keskuksiksi. Gummerus jatkoi piispana tutkimustyötään ja tieteelliseen toimintaan osallistumista.

Piispana Gummerus jatkoi kirkkotiedon kokoamista ja esittämistä. Hän julkaisi viisivuotiskertomukset hiippakunnan tilasta vuosina 1922, 1927 ja 1932. Ne olivat yksityiskohtaisia kuvauksia hiippakuntahallinnosta, seurakuntien taloudesta ja toiminnasta, alueen uskonnollisesta

elämästä ja väestön eettisestä tilasta. Lähteinä olivat etupäässä kirkkoherrojen laatimat seurakuntakertomukset.

Sisällissodan jälkiselvittelyt nostivat pinnalle kysymyksen luterilaisen kirkon suhtautumisesta vallankumoukseen. Gummerus ei hyväksynyt Lutheriin vetoamista kummankaan osapuolen toiminnan perusteeksi. Gummeruksen mielestä Lutherin käsitys kristinuskon suhteesta yhteiskuntaan oli edistyksellinen. Lutheria ei kuitenkaan voinut pitää sosialismin edeltäjänä, koska Lutherilla oli luottamus esivallan hyvään tahtoon toimeenpanna parannuksia. Lutherista ei saanut tehdä varhaissozialistia eikä varhaiskapitalistia. Luther ei siis Gummeruksen mukaan hyväksynyt vallankumousta.

Gummerus pyrki ymmärtämään vuoden 1918 sisällissotaan johtanutta kehitystä, vaikka se oli hänelle luonnollisesti suuri järkytys. Hänen mukaansa repivän sodan seurauksena kansa saattoi oppia menneestä tai takertua omien etujensa vartioimiseen ja nautinnoistaan huolehtimiseen. Hänen mielestään kaatuneitten punaisten omaisista tuli huolehtia, mutta punaisista ei saanut tulla marttyyreja. Hän kehotti kirkkoa sosiaalisen vastuun kantamiseen, vangeista huolehtimiseen sekä sielunhoito- ja kasvatustyöhän vankileireillä.

Piispana ollessaan Gummerus korosti kansallisen ja uskonnollisen yhtenäisyyden merkitystä. Hän painotti Suomen kirkon ja Suomen uskonpuhdistuksen (reformaation) erityispiirteitä. Suuretkaan muutokset, kuten ero Ruotsista ja liittyminen Venäjään tai Suomen itsenäistyminen tai uskonnonvapauslaki eivät olleet horjuttaneet kirkon rauhallista kehitystä. Suomen kirkon juuret kansassa olivat syvemmät kuin esimerkiksi Baltian maiden kirkkojen.

Dia 11. Kansallisen identiteetin rakentaja

Monien muiden aikansa suomalaisten historioitsijoiden tavoin Gummerus näki kansallistunteen kehitystä eteenpäin vievänä voimana. Kansan henkisenä keskuksena oli kansankirkko. Suomen kirkolla oli kansallinen kasvatustehtävä, mikä näkyi historiassa. Turun piispa oli ollut keskiajalla Suomen kansan ensimmäinen edustaja ja katolinen kirkko oli avannut keskiajalla suomalaisille tien länsimaisten sivistyskansojen joukkoon. Kirkon varsinainen kasvatustyö oli alkanut uskonpuhdistuksen jälkeen, kun yhteinen kirjakieli, lukutaidon opetus, kansankielinen kirjallisuus ja pitäjänhallinto olivat luoneet yhteyden muuhun maailmaan. Kirkko oli vähitellen kasvattanut ja luotsannut kansan ottamaan vastuun yhteiskunnallisista ja poliittisista asioista. Oli luonnollista, että koulutus, sosiaaliset asiat ja kunnallinen elämä olivat vähitellen siirtyneet pois kirkon vastuulta.

Eryteisesti herännäisyydellä (körttiläisyydellä) oli suuri yhteiskunnallinen merkitys. Liike kaatoi kielimuuria sivistyneistön ja kansan välillä. Vuorovaikutus eri paikkakunnilla asuneitten heränneitten välillä kasvatti isänmaallisuuteen, joka oli kansallisen heräämisen esiaste. Toisin kuin J.V. Snellmanin mielestä, herätysliikkeillä oli Gummeruksen mukaan myönteinen kulttuurivaikutus.

Kansansielu oli terve, jos se sai voimansa kristinuskosta. Sisällissodan yksi syy oli hänen mielestään ollut kansan eettisten arvojen ja kristillisen maailmankatsomuksen radikaali heikkeneminen. Itsenäisyyden alkuvuosina Gummerus näki Suomen kansallisena tehtävänä seisoa evankelisen (protestanttisen) kristikunnan rajavahtina idän suuntaan. Venäjän kulttuuriperinne oli tyystin erilainen kuin Suomen ja muiden Pohjoismaiden. Hänen mielestään Venäjän ortodoksinen kirkko

oli osasyllinen bolshevikkivallankumouksen aiheuttamaan romahdukseen. Valtion ja kirkon liian kiinteä yhteys Venäjällä oli heikentänyt Gummeruksen mielestä kirkon arvovaltaa. Neuvostoliiton kirkkojen ahdinko herätti hänessä kuitenkin myötätuntoakin ortodoksista kirkkoa kohtaan.

Entä, mitä Gummerus ajatteli kansallissocialismin noususta Saksassa? Gummeruksen saksalaissympatioillakin oli rajansa. Hän kauhistui 1930-luvun alussa kansallissosialistien vaatimuksia puhdistaa kristinusko juutalaisista aineksista ja luoda saksalainen uskonto germaaniselta pohjalta. ”Tämä on kuitenkin jotain niin päätöntä, ettei sillä sellaisenaan ole menestymisen mahdollisuuksia” hän totesi 1933. Kansallissocialismin valtakausi jäi kuitenkin Gummerukselta näkemättä.

Vaikka Gummeruksella oli voimakas isänmaallinen ja jossain määrin poliittinen profiili, hän varoitti kirkkoa lähtemästä nationalismin veturiksi. Lapuanliike ja 1930-luvun oikeistoradikalismi herätti hänessä ristiriitaisia tunteita.

Dia 12. Vaikutus

Jaakko Gummeruksen panos olisi aiheellista muistaa nykyistä useammin, kun tarkastellaan erityisesti itsenäisyyden ajan alkuvuosia. Gummeruksella oli tasapainottava ja erilaisia kirkollisia ja poliittisia osapuolia lähentävä vaikutus kirkossa ja yhteiskunnassa. Gummerus oli laaja-alaisesti sivistynyt teologi ja kirkonjohtaja. Hän osasi arvioida historiallisia kehityslinjoja, mutta myös oman aikansa ilmiöitä. Kun kansallinen itsetunto oli muuttumassa kirkossakin kansalliskiihkoksi, Gummerus muistutti, että kirkko ei saanut antautua puoluepolitiikan tai nationalismin veturiksi. Kansallisuusaate ei saanut ratsastaa kirkon arvovallalla.

Kristinusko oli luonteeltaan universaali eikä isänmaallisuus saanut johtaa kansalliseen itsekkyyteen. Kirkon tuli hänen mielestään muistuttaa lain kunnioituksesta ja opettaa kansalaismoraalia. Kirkolla oli myös sosiaalinen vastuu, mikä oli ajankohtaista erityisesti sisällissodan jälkeen.

Gummeruksen ajatus kirkon kansallisesta kasvatustehtävästä ei luonnollisesti ole nykyaikainen, mutta 1900-luvun alun kontekstissa tämä painotus oli rakentava näkökulma erilaisten ryhmien välillä. Raamatun auktoriteettiin vedonnut iäkäs arkkkipiispa ei kyennyt vastaamaan niille, jotka peräänkuuluttivat kirkon yhteiskunnallista vastuuta tai halusivat luoda yhteyksiä toisiin kirkkokuntiin ulkomailla. Gummerus kykeni vastaamaan myös kirkkoon kohdistuneeseen kritiikkiin historian näkökulmasta. Hän torjui varsinkin sosialistien taholta esitetyt vaatimuksen uskonnon julistamisesta yksityisasiaksi ja osoitti, että erityisesti luterilaisen kirkon vaikutusalueilla uskonnonvapaus oli laajentunut ja kirkolla oli paljon myönteistä vaikutusta yhteiskuntaan.

Gummerus loi yhteyksiä eri puolille Eurooppaa ja lievensi ennakkoluuloja toisella tavoin uskovia ja ajattelevia kristittyjä kohtaan, vaikka tämä avoimuus ei vielä ulottunutkaan katoliseen ja ortodoksiseen kirkkoon. Hän kykeni kuitenkin analysoimaan ja ymmärtämään näidenkin kirkkojen kehitystä. Itsenäisyyden ajan alun ilmapiirissä oli tärkeää, että erityisesti Pohjois- ja Länsi-Euroopassa tunnettiin suomalainen kirkonjohtaja, jolla oli osaamista sanoittaa Suomen ja sen luterilaisen kirkon erityispiirteitä ja joka näki kansainvälisten yhteyksien merkityksen.